

KİMYA KURSUNUN MƏZMUNUNUN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ

¹M.M.Abbasov, ²G.S.Rəhimli, ²F.N.Əliyeva, ²Y.İ.Cəfərov

¹AMEA Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu

²Bakı Dövlət Universiteti

Məqalədə didaktika, kimyadan mövzu seçimi, məzmun seçməyin və akademik intizam qurmağın digər yollarından bəhs edilir.

Mövzu seçimi və elm sisteminə əsaslanan bir akademik intizamın qurulması

Didaktika bütün fənlərin və bütün inkişaf səviyyələrində tədris (tədris və öyrənmə) haqqında elmdir. Buna görə, buna ümumi didaktik və ya ümumi öyrənmə, öyrətmə və öyrənmə nəzəriyyəsi deyilir. Ümumi didaktika ilə yanaşı ayrı-ayrı fənlərin tədrisi üzrə didaktika da mövcuddur, başqa sözlə xüsusi didaktika və ya fənlərin tədrisi metodlarıdır. Bu didaktikanın məzmunu ilk növbədə müvafiq elmlərin məzmunu və spesifik metodları ilə müəyyənləşdirilir (şagirdin inkişaf səviyyəsi nəzərə alınmaqla). Tədrisin didaktikasına kimya tədrisi metodu və ya qısaca kimya metodu deyiləcəkdir. Bütün tədris metodları ümumi didaktikaya və qeyd olunduğu kimi öyrənilən akademik intizamın əks etdirdiyi elmə əsaslanır.

Dəqiq tərtib olunmuş təlim məqsədləri əsasında, intizam metodologiyası öyrənmənin məzmunu, metodları, vasitələri, təşkilati formaları, formalaşmış bilik keyfiyyətlərinin mənimsənilməsi və diaqnozu üzərində nəzarətlə məşğul olur. Bu öyrənmə sistemindəki ən vacib əlaqə, təhsil prosesinin bütün aşığı (iyerarxik olaraq tabe olan) komponentlərini özünə tabe edən məzmandur. Təlimin məzmununun qarşıya qoyulmuş təlim məqsədlərini nə dərəcədə əks etdirdiyi, təlim sistemindəki qalan əlaqələrin nə dərəcədə səmərəli işləyəcəyidir. Gənc mütəxəssisin ən vacib və xüsusilə qiymətli xüsusiyyəti onun yaradıcı düşüncəsidir. Yaradıcı düşüncənin inkişafı məsələsi son dərəcə genişdir, buna görə də bu cür düşüncənin ən vacib xüsusiyyətlərindən biri - tutarlılıq barədə danışacağıq. Yaradıcı düşüncəni formalaşdırmağın yollarından biri sistemli bir yanaşma fikirlərindən istifadə etməkdir. Şagirdlərdə sistemli düşüncə keyfiyyətinin formalaşması da çətin olur. Buna görə də, insan özünü sistemli düşüncə əlamətlərindən biri ilə - öyrənilən obyektə çoxtərəfli düşünmə qabiliyyəti ilə məhdudlaşdıra bilər. Axı biliklərin tutarlılığı, bütün elementlərinin qarşılıqlı əlaqəli və müəyyən bir obyektə, digər biliklərlə əlaqəli olması deməkdir. Eyni zamanda, tədqiq olunan obyektin (kimya elmində - reaksiyalar və maddələr) çoxtərəfli müayinəsi şagirdlər, hətta bəzi hallarda müəllimlər üçün bir qədər çətin olduğu ortaya çıxır. Bu səbəbdən didaktik məqsədlər üçün özünü çoxtərəfli araşdırma ilə yox, obyektin ən vacib cəhətlərindən bir neçəsi baxımından

araşdırmaqla məhdudlaşdırmaq lazımdır. Eyni zamanda, tədris olunan elmin əsas təlimlərinin sayı ilə üst-üstə düşən tərəflərin sayına görə belə bir mülahizəni həyata keçirmək çox əlverişli və elmi cəhətdən əsaslandırılmış oldu. Bunu həyata keçirmək üçün öyrənilən elmdə əsas təlimləri və bu bir-biri ilə əlaqəli təlimlərin sistemini ayırmaq tələb olunur, yəni elm sistemini akademik intizam sisteminə köçürməkdir. Elm, metodologiya və təbiət elminin hazırkı inkişaf mərhələsində düşünülmüş problem sistem nəzəriyyəsindən istifadə etməklə həll olunur. Bu nəzəriyyənin nəticələrindən və tövsiyələrindən hər hansı bir fəaliyyətin təşkilinin konkret məsələlərində istifadə edilməsinə ümumiyyətlə sistemli-struktur yanaşma və ya sadəcə sistem yanaşması deyilir.

Hal-hazırda sistem kimi öyrənilən bilən çox sayda müxtəlif növ obyekt və onlara yaxınlaşmağın bir çox yolu ilə izah edilən "sistem" anlayışının dəqiq bir tərifini işlənməmişdir. Ümumiyyətlə, sistem bu və ya digər şəkildə qarşılıqlı əlaqəli bir komponent kompleksi kimi başa düşülür. Sistemin işçi kimi aşağıdakı tərifini götürək. Sistem, müəyyən bir əlaqədə olan, müəyyən bir dəstə bütövlüyü verən hər hansı bir ayrı quruluşun və ya bir sistemin maddi və ya mənəvi təbiətin bir məcmusudur. Bu tərif kimya və onun tədrisi metodları üçün ən əlverişlidir. Həqiqətən maddi təbiətin ayrı bir əmələ gəlməsi maddə, kimyəvi reaksiya, molekul, atom, elektron, kompleks və ya koloidal hissəcik, səhifələrdən ibarət bir obyekt kimi bir tədqiqat işinin mövzusu.

Ruhani təbiətin ayrı-ayrı təhsili, bütün bilik fondu (akademik intizam, tədris planı, nəzəriyyə, konsepsiya tərifləri, kitabın, mühazirə və ya dərslərin məzmunu və s.) kimi bir kimya elmidir. Maddənin xüsusiyyətlərinin məcmusu, cisimlərin oxşarlıq və reallıq əlamətləri nəzəriyyəyə daxil edilmiş və s. də sistemlərdir. Aşağıdakı sistem təhlili dedikdə, elementlərinin ayrıldığı və aralarındakı əlaqələrin təyin olunduğu öyrənilən sistemin belə bir şəkildə nəzərdən keçirilməsini nəzərdə tuturuq. Sistem analizinin nəticələri öyrənilən sistemdən fərqli, lakin ona bənzər yeni bir sistem qurmağa imkan verir. Bu sistem yeni əlaqələrə, yeni bir quruluşa sahibdir və model adlanır. Təlimdə bu cür sistemlərdən daha çox istifadə olunur. Bir sistemin işarəsi (bütövlüyü) bizim üçün son dərəcə vacibdir. Sistemin bütövlüyü, onu təşkil edən elementlərdən ən az birinin sistemdən xaric edilməsinin sistemin məhv olmasına və ya başqa bir sistemə çevrilməsinə gətirib çıxarması deməkdir. Tədrisdə sistemli bir yanaşmanın tətbiq edilməsinə dair fikirlərdən biri də fundamental elmdəki akademik intizama ümumilikdə elm sistemini və onun digər elmlərlə əlaqəsini təkrarlayan bir sistem kimi baxılmasıdır. Bu kimya kursunun öyrənilən elm sisteminin köçürülməsinə əsaslandığı akademik intizam sistemi deməkdir.

Elm, elmin inkişafındakı əhəmiyyətinə görə təxminən eyni yeri tutan məhdud sayda təməl doktrinalardan (sistemin elementlərindən) ibarətdir. İndə bu elmin bir sıra metodlarından istifadə edən bir mütəxəssis, bu elmdə düşünmə

qabiliyyətinə malikdir, məsələn, ümumiyyətlə riyazi, fiziki və ya kimyəvi dillə danışarkən belə bir mütəxəssis sistemə olaraq yaradıcı düşüncənin ən vacib keyfiyyətlərinə sahibdir. Buna görə də, intizamın məzmunu və quruluşu bir-birinə bağlı bir neçə təməl təlimdən ibarət olduğu kimi öyrənilən elmin məzmunu və quruluşunu əks etdirməlidir. Təhsilin məzmununun müəyyənləşdirilməsində mərkəzi yeri öyrənilən elmin əsasları və gələcək mütəxəssisin işində qarşılaşacağı elmlərlə əlaqəsi tutur.

Elmin əsasları nəyi başa düşməli və tədris olunan intizamın məzmununa necə daxil edilməlidir? Elmi və müvafiq akademik intizamı bir sistem olaraq nəzərə alaraq, ona bütöv bir xarakter verən bir-biri ilə əlaqəli əsasları elementlər və əlaqələr toplusunu ayırmaq lazımdır.

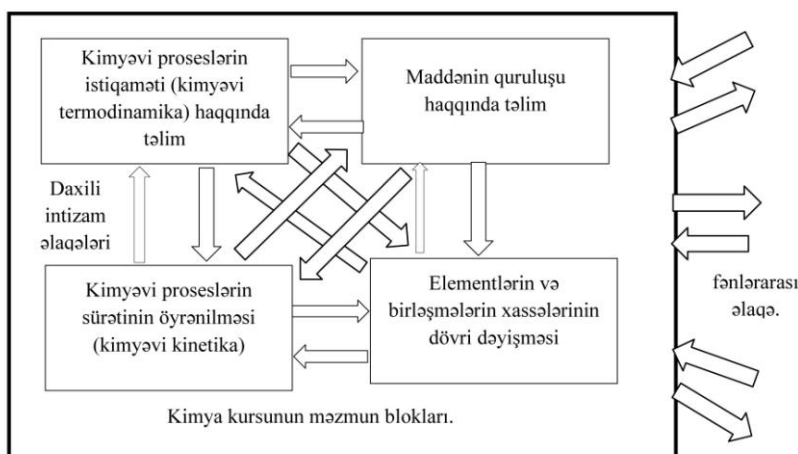
“Kimya” akademik intizamını bir sistem olaraq nəzərdən keçirəcəyik, kimya kursunu təşkil edən əsas elementlər haqqında, məzmun blokları deyəcəyik. Bunlar ola bilər: D.İ.Mendeleyevin dövrü qanunu, atomun quruluşu, molekulların quruluşu, kimyəvi rabitə, məhlullar, kimyəvi kinetika, kimyəvi termodinamika, kolloid kimya, elementlərin xüsusiyyətləri və onların birləşmələri, keyfiyyət və kəmiyyət analizi və s. Aydındır ki, sadalanan bölmələrin hamısı kimya elminin əsas təlimləri olduğunu iddia edə bilməz və ən vacib məzmun blokları kimi tədris intizamına daxil edilə bilməz. Məzmun bloklarını vurğulayarkən nəzərə almaq lazımdır ki, bunların çoxu materialın mexaniki parçalanmasına və öyrənilən intizamın bütövlüyünün yox olmasına gətirib çıxarır və eyni zamanda intizam əlaqələri tapmaqda çətinlik çəkir. Bu, şagirdə təsadüfi seçilmiş fəsillər və ya əlaqəli olmayan mühazirələr kimi öyrənilən elm haqqında bir fikir verə bilər. Çox sayda blok yalnız əlaqələrinin müəyyənləşdirilməsinə deyil, blokların digər fənlər ilə əlaqəsinə də mane olacaqdır. Eyni zamanda, az sayda məzmun bloku sistemin məhv olmasına və bloklardan birinin blokların qalan hissəsini mənimsəmiş bir sistemə çevrilməsinə səbəb ola bilər. Az sayda məzmun bloku ilə, kifayət qədər intradisiplinar əlaqə sayəsində kursun quruluşu əsaslandırılı bilməz.

Akademik intizamın məzmununun blokları və onların sayı, elm sisteminin intizam sistemə köçürülməsinə tabe olmaqla, bu elmi təşkil edən əsas təlimlərlə müəyyən edilir. Müasir kimya elminin sistemli təhlili, yerli və xarici kimya dərslərinə, elmi kimyəvi jurnallara, kimyəvi biliklərin müxtəlif sahələrinə dair monoqrafiyalara baxış, mücərrəd “Kimya” jurnalı, kimya elmində dörd əsas doktrinəni ayırd edə biləcəyini göstərir: 1) kimyəvi proseslərin istiqaməti (kimyəvi termodinamika); 2) kimyəvi proseslərin sürəti (kimyəvi kinetika); 3) maddənin quruluşu haqqında; 4) dövrü qanun haqqında (elementlərin və onların birləşmələrinin xüsusiyyətlərinin dövrü dəyişməsi haqqında).

Tədris fənni məzmununun bloklarını təlimlərlə eyni şəkildə “Kimya” adlandıracağıq və sxem 1-də sematik olaraq göstərilən elm sistemə uyğun bir kurs quracağıq. Kurs eyni sıxlıqda fənlərarası (mövzudaxili) əlaqələr ilə

birləşdirilmiş dörd ekvivalent məzmun blokundan ibarətdir.

1. KİMYƏVİ PROSESLƏRİN MÜDDƏTİ İLƏ TƏLİM (KİMYƏVİ KINETİKA)
2. DÖVR DƏYİŞİKLİK xüsusiyyətləri VƏ ƏLAQƏLƏR
3. KİMYƏVİ dərS HAQQINDA TƏLİM proseslər (KİMYƏVİ TERMODİNAMİKA)

Sxem 1.

Təsvir, izah və proqnozlaşdırma kimi təhsil və idrak prosedurlarında tədqiq olunan obyektin nəzərdən keçirilməsi məzmun bloklarının sayına və aralarındakı fənlərarası əlaqələrə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Şagirdlərin bir obyektə elmdəki təlimlərin sayı baxımından nəzərdən keçirməyin vacibliyini başa düşməsi üçün mövzu məzmunu bloklar arasındakı əlaqələrin eyni sıxlığının metodoloji prinsipinə əsasən qurulur ki, bu da hər blokun həcmində (məlumat tutumu) təxminən bərabərliyi nəzərdə tutur. Son tələb də öz növbəsində təlimin məzmununun müəyyənləşdirilməsinin metodoloji prinsiplərindən biri kimi çıxış edir. Hər bir elementin bütün digər elementlərlə birbaşa əlaqələndirildiyi sistem maksimum əlaqə sıxlığına malikdir. Bunun sayəsində belə bir təlim sistemində maksimum fənlərarası əlaqələr əldə edilir ki, bu da elmi biliklərin formalaşmasına və ona uyğun düşüncə növünə kömək edir. İntizamın məzmunundaxili fənlərarası əlaqələrdir. Nəzərə alın ki, məzmun bloklarının informasiya tutumunun bərabərliyi, müasir kimya elminin dörd təliminə bərabərdir.

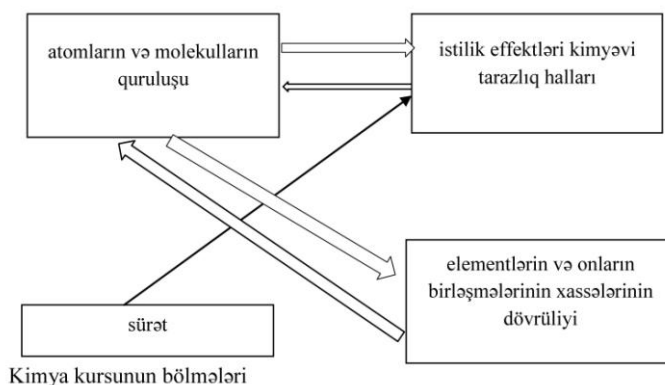
Cədvəl 1.

Tədrisin adı	Jurnal saylarında məzmun sayı	
	№1	№2
Kimyəvi proseslərin istiqaməti (kimyəvi termodinamika)	420	700
Kimyəvi proseslərin sürəti (kimyəvi kinetika)		
Maddənin quruluşu	450	610
Tezlik (qeyri-üzvi kimya, sintez və qeyri-üzvi birləşmələrin xüsusiyyətləri)	560	570
	430	340

Cədvəldə seçilmiş əsas doktrinaların kimya elminin mövcud vəziyyətini obyektiv əks etdirdiyi göstərilir. Müasir kimyəvi məlumatların sistem analizinin təəccüblü nəticəsi kimyəvi reaksiyaların sürəti nəzəriyyəsinin çox yüksək məhsuldarlığı və elementlərin və onların birləşmələrinin kimyası üzərində işlərin sayının azalması barədə nəticəsidir. Seçilmiş doktrinalar arasındakı əlaqələr müasir kimyada da açıq şəkildə özünü büruzə verir: nəşrlərdə praktik olaraq yalnız bir doktrina - kinetika, ya da termodinamika və ya maddənin quruluşuna həsr olunmuş əsərlər yoxdur. Təcrübə qurmaq və TAK nəticələrinin nəzəri şərhilə işlərin əksəriyyəti və ya başqa şəkildə üç doktrinadakı məlumatlardan istifadə olunur. Tədqiq olunan obyektin dörd tərəfli müzakirəsi də istisna deyil (əlbətdə ki, elmi əsərlərdə obyektin nəzərdən keçirilməsinin çox yönlü olması daha çoxdur, amma əsas təlimlərin sayına görə maraqlanıyıq). Üzvi Kimyada belə bu tendensiya açıq şəkildə görünür. Məsələn, C_2H_5OH -dan bəhs etdiyimizi düşünsək, müəllif termodinamik, kinetik, molekulyar quruluş anlayışlarından istifadə edir və oksigen atomunu kükürd və ya selenyumla, karbonu isə silikonla əvəz edərkən dəyişmiş xüsusiyyətlərin təbiətindən bəhs edir. Beləliklə, şəkildə göstərilən ideal kimya kursunun diaqramı. 2. Öyrənilən obyektin dörd tərəfli (təlimlərin sayına görə) nəzərdən keçirilməsini təmin edir və öyrənənə müasir kimya elmi sistemini göstərir. Fənin məzmunu və quruluşu üçün son tələb elmi, metodoloji və dünyagörüşü baxımından vacibdir. Öyrənilən elm sisteminin düzgün tərifli öyrənənə onun məqsədini və məzmununu, nəzəriyyələrin mahiyyətini və metodlarının ümumi istiqamətliliyini və tətbiq sərhədlərini göstərir, bu elmin digər elmlər arasında yerini tapmasına kömək edir, təmas yerlərini müəyyənləşdirir.

Aşağıda ali təhsil müəssisələri üçün ümumi kimya kurslarının elmi-metodik və metodiki təhlilinin nəticələri verilmişdir. Ali məktəbin dərslərinə müraciət məktəb fənni "Kimya məzmununun, ali məktəbin kimya kurslarının məzmunu ilə davamlı şəkildə tamamlanması ilə əsaslandırılır. Bundan əlavə, orta məktəblərdə ümumi kimya kursları tətbiq olundu, buna görə təhlilin nəticələri ümumi kimya üzrə məktəb kurslarının yaradıcılarına kimya elminin müasir məzmununa rəhbərlik etməyə kömək edəcəkdir. Ümumi kimya üzrə ənənəvi kurslar öyrənilən elm sistemini kifayət qədər əks etdirmir. Qəbul edilmiş kurslarda, sadalanan təlimlərə aid material həcmi son dərəcə qeyri-bərabər paylanır və bölmələr arasındakı əlaqələr ya sıxlıq və istiqamət baxımından qeyri-bərabərdir, ya da sxem 1-dəki kimi bu cür kimya kursları öyrənilən elm sistemini təmsil edə bilməz və öyrənilən obyektin çətinləşən (tədqiqatların sayı baxımından) nəzərdən keçirilməsi üçün ilkin şərtlər yaratmır. Kimya kursunun ənənəvi məzmununun təklif olunan hissələrə necə bölünə biləcəyini göstərir. Cədvəl 2-dən görünür ki, bölmələr material miqdarına görə çox fərqlənir. Ən çox yüklənmiş bölmə elementlərin xüsusiyyətləri və əlaqələri ilə əlaqəli material ehtiva edir. Bu hissədə

assimilyasiya tələbələrin yaddaşı üçün böyük ölçüdə hesablanmış çox sayda faktiki məntiqi material var. “Ümumi kimya” kursunda öyrənilən nəzəri materialın əhəmiyyətli bir hissəsi kimyəvi reaksiyaların istiqaməti doktrinası ilə birləşdirilə bilər. Bu, əsasən kimyəvi termodinamikanın əsas şərtləri ilə tamamlanmalı olan kimyəvi tarazlıqla əlaqəli bir materialdır. “Atomların və molekulların quruluşu” bölməsində ən vacib müasir nəzəri məlumatlar yer alır.

Sxem 2. Kimya kursunun əhəmiyyətli quruluşu atomların və molekulların quruluşu, kimyəvi rabitələr və molekullararası qarşılıqlı təsir.

Cədvəl 2.

Ümumi kimya kursunun bölmələri

Reaksiyanın kimyəvi tarazlığı və ona temperaturun təsiri	Kimyəvi reaksiyanın sürəti	Atomun quruluşu, kimyəvi rabitə, molekulyar quruluş	Elementlərin xassələrinin dövrüliyi
Termokimya, Kimyəvi tarazlıq, Le Şatlye prinsipləri, Qeyri-elektrolit və elektrolit məhlulları, Qüvvətli elektrolitlər nəzəriyyəsi, Elektrolit məhlullarındakı tarazlıq, İon hasilı, Hidrogen göstəricisi, Hidroliz, Tampon məhlullar, Həllolma, Qeyri-sabitlik, Oksidləşmə-reduksiya reaksiyaları və potensialı, Elektroliz, korroziya, Koloid məhlullar, Hal diaqramı	Kimyəvi reaksiya dərəcəsinin, konsentrasiyanın və temperaturun asılılıqları.	Atom-molekulyar təlim, Atomun quruluşu, Molekulyar quruluş, Kimyəvi rabitənin növləri, Molekulyar orbital metod, Kristal sahə nəzəriyyəsi və ligand sahə nəzəriyyəsi, Hidrogen rabitəsi, Metal rabitəsi	D.I.Mendelevin Aralıq qanununun fiziki mənası, Element kimyası və onların birləşmələri, Əsas yarımqruplar, 1 qrup, 2 qrup, 3 qrup, 4 qrup, 5 qrup, 6 qrup, 7 qrup, 8 qrup, Əlavə yarımqrup, 2 qrup, 3 qrup, 4 qrup, 5 qrup, 6 qrup, 7 qrup, 8 qrup

Kimyəvi reaksiyaların sürətləri haqqında öyrədilməsinin vacibliyinə baxmayaraq, bu bölmə ən az material daxil edir.

Ümumi kimya kursuna aid dərslərlərin tədqiqi göstərdi ki, mövzu daxilində bölmələr arasındakı münasibətlər fokus və kəmiyyət baxımından çox fərqlidir (bax sxem 3). Oqların eni bu və ya digər istiqamətdəki əlaqələrin sayını göstərir.

Elementlərin və onların birləşmələrinin xüsusiyyətlərindəki dövrü dəyişikliklər doktrinası maddənin quruluşu doktrinası ilə ən çox əlaqəlidir. Bu iki təlimin öyrənilməsində bir sıra dərslərlərdəki kimyəvi termodinamika sualları (termokimya) istifadə olunur.

Kimyəvi proseslərin sürəti doktrinası fərqlənir və kimyəvi tarazlıq doktrinası ilə çox vaxt tarazlıq sabitinin düzünə və əksinə reaksiyaların sürət sabitlərinin nisbətlərinin bərabər olduğu fərziyəsindən qaynaqlandığı ilə əlaqələndirilir. Reaksiyaların sürəti haqqında təlim praktik olaraq kimyəvi reaksiyaların istiqaməti, maddənin quruluşu və xüsusiyyətlərinin dövrü dəyişməsi doktrinası ilə əlaqəli deyil. Sistemli bir yanaşma mövqeyi və müasir dərslərlərin məzmunu ilə kimya kursunda kimyəvi kinetika əsaslarının öyrənilməsindən tamamilə imtina etmək lazım gələcək, lakin bu kimya məzmununa zidd olacaqdır.

Qeyri-üzvi kimya və ümumi kimya kurslarının təhlili göstərdi ki, onlara daxil olan materialın yenidən qurulması təxminən bərabər həcmli məzmun blokları və eyni dərəcədə əlaqəli bir kurs yaratmağa imkan vermir, yəni cədvəldə göstərilən modelin tələblərinə cavab verən bir kurs yaratmaqdır. 2. Bunun səbəbi, kimyəvi reaksiyalar mövzusunun qeyri-mütənasib dərəcədə aşağı səviyyədə olması, fənlərarası əlaqələri əks etdirən materialın və fənlərarası əlaqələrə dair materialların demək olar ki, tamamilə olmamasıdır.

Bölmələri ölçüyə uyğunlaşdırmaq və özlərini məzmun bloklarına çevirmək üçün iki yol var. Birinci yol, bəzilərinə özbaşına azaltmaqla bəzilərinə artırmaqla bölmələrin məzmununu mexaniki olaraq dəyişdirməkdir. Məzmundakı belə bir dəyişiklik elmi cəhətdən əsaslandırılmamışdır və sistemli bir yanaşmanın tələblərinə ziddir. İkinci yol belədir. Kursun mövzu məzmununu yaratmaq üçün sabit dərslərlərdən, xüsusi ədəbiyyatdan və jurnal nəşrlərindən material seçimi aşağıdakı metodoloji prinsiplərə uyğun olaraq həyata keçirildi: məcburi olmayan material ənənəvi məzmundan çıxarılır, yəni, blokları intradisiplinar əlaqələrlə birləşdirmək qabiliyyətinə malik deyil və birləşdirici bir tətbiq olunur, yəni, təlimlər arasındakı elmi əlaqələri və bloklar arasındakı fənlərarası əlaqələri göstərən, çoxtərəfli (elm təlimlərinə görə) tədqiq olunan obyektə nəzərdən keçirməyə imkan verən bu materialdır. Üstəlik, ən çox fəndaxili əlaqəni ortaya qoyan materiala (nəzəriyyələr, ifadələr, faktlar) üstünlük verilir. Mövzu məzmununun seçilməsi üçün bu cür meyarlar onu ümumi elmi əhəmiyyətə malik olmayan təsadüfi amillərdən və nəzəri müddəalardan azad edir. Mövzu məzmununun seçilməsinə dair bu qaydalar əsas kimyəvi anlayışlara, qanunlara,

nəzəriyyələrə və s. aiddir. Məsələn, Hess qanunu müstəqil bir məzmunudur və buna baxmayaraq, kursdan kənarlaşdırıla bilməz. Bu vəziyyətdə, Hess qanununun qəbulundan dərhal sonra qanunun istifadə edildiyi bir kimyəvi obyekt (birləşmə və ya reaksiya) və eyni zamanda digər təlimlərdən olan ifadələr müzakirə olunur.

Təhsilin mövzu məzmununun seçilməsi prinsiplərinin fəaliyyətini göstərən bəzi nümunələr vardır. Kimyəvi reaksiyaların kinetikasi haqqında ənənəvi olaraq kiçik bir mövzunu dəyişdirmək və kimyəvi bir prosesin sürəti nəzəriyyəsinə əsaslanan bir məzmun bloku yaratmaq üçün bu bloku başqaları ilə mümkün qədər eyni dərəcədə əlaqələndirən bir material təqdim olunur. Beləliklə, aşağıdakı suallar təqdim olundu: qazlar, mayələr, kristallar və homogen kimyəvi reaksiyaların sürətinin asılılığı, keçid metal birləşmələrinin katalitik aktivliyi (reaksiyaların quruluşu və istiqaməti nəzəriyyəsi və xüsusiyyətlərdəki dövrü dəyişikliklər ilə əlaqə), aktivləşmə enerjisi və entropiyası, keçid kompleksinin rolu (molekulların quruluşu və onların enerji xüsusiyyətləri haqqında suallarla əlaqə) və s.

Elementlərin və onların birləşmələrinin xassələrini bölməsindən çox sayda faktiki məntiqi material çıxarıldı, bu da elementlərin xassələrinin dövrü sistemin dövrləri və yarımqrupları ilə ümumi baxışı ilə əvəz olundu. Belə bir yenidən qurma nəticəsində bir blok meydana gəldi “Bir yarımqrupdakı elementlərin və onların birləşmələrinin xassələrindəki dövrü dəyişikliklər, bir elementin yarımqrupdakı vəziyyətindən asılı olaraq oxşar reaksiyalar mexanizmindəki dəyişiklik, dövrü sistemdəki vəziyyətdən asılı olaraq elementlərin katalitik qabiliyyəti və s. Blokları birləşdirən materialların tətbiqi səbəbindən digər hissələrin məzmunu da təqdim edildi. Məsələn, reaksiyaların termodinamik xüsusiyyətlərinin element və dövrü sistemin vəziyyətindən asılılığı, alt qruplarda eyni tip molekulların quruluşundakı dəyişiklik, bağ təbiətindəki dəyişiklik və eyni tip birləşmələrin birləşmə enerjisi alt qruplarda, eyni mexanizmdəki dəyişiklik. Məsələn, reaksiyaların termodinamik xüsusiyyətlərinin element və dövrü sistemin vəziyyətindən asılılığı, yarımqruplarda eyni tipli molekulların quruluşundakı dəyişiklik, əlaqənin təbiətindəki dəyişikliklər və yarımqruplardakı eyni tipli birləşmələrin birləşməsinin enerjisi, eyni reaksiyaların mexanizminin dəyişməsi, elementin mövqeyindən və yarımqrupundan asılı olaraq, elementin mövqeyindən və dövrü sistemlərdəki vəziyyətdən asılı olaraq elementlərin yarımqrup katalitik qabiliyyətindən asılı olaraq sistem və digər reaksiyalar və s.

Cədvəl 1-də blokların sistemə yanaşma tələbinə uyğun olaraq yenidən nəzərdən keçirildikdən sonra onların məzmununun nəyə çevrildiyi göstərilir. O cədvəldə vurğulanmalıdır. 2 və 3, proqram tərəfindən verilən materialın bütün həcmi ehtiva etmir və yalnız kurs məzmununun dəyişdirilməsi üçün işlərin necə aparıldığına bir nümunə olaraq verilir. Yeni material təqdim etməyin və ənənəvi bir hissənin qorunub saxlanılmasının düzgünlüyünü sübut edən daha bir neçə

nümunəni nəzərdən keçirək. Bəzən kimya kurslarında kükürdün allotropik formaları öyrənilir və kükürdün vəziyyətinin diaqramı verilir. Bu materialın gələcəkdə bir çox mütəxəssisə lazım olacağını təxmin etmək çətindir. Suyun hal diaqramını, hidrogen sulfid, ammoniyak ilə müqayisə edərkən kristal, maye və qaz fazalarının quruluşunu özündə cəmləşdirmək daha məqsədəuyğundur və hidrogen xlorid, ammoniyaklı su vəziyyəti diaqramı gələcəkdə hər hansı bir mütəxəssisə ehtiyac duyacaqdır. Gələcək geoloqlar üçün karbon vəziyyəti diaqramı maraqlıdır. Bunu öyrənərkən almaz və qrafitin quruluşu, qarşılıqlı keçidlərinin termodinamik kinetik amilləri və silikonun xüsusiyyətləri ilə müqayisə məsələləri müzakirə olunur.

Cədvəl 3.

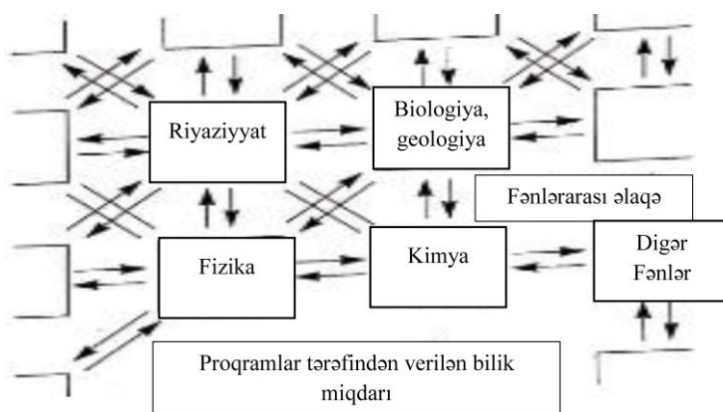
Ümumi kimya kursunun məzmunu

İstiqamət haqqında tədris, kimyəvi proseslər (kimyəvi termodinamika)	Kimyəvi proseslərin sürətinin öyrənilməsi (kimyəvi kinetika)	Maddənin quruluşu haqqında təlim	Elementlərin xüsusiyyətlərindəki dövrü dəyişikliklər haqqında təlim
Kimyəvi prosesdə entalpiya, entropiya və izobarik-izotermik proseslərdəki dəyişiklik. Tarazlıq sabitinin hesablanması. Eyni tip reaksiyaların termodinamik xüsusiyyətləri. Müasir həllər nəzəriyyəsi. Qüvvətli elektrolitlər nəzəriyyəsi. Kimyəvi proseslərin tarazlıq sabitləri. Həllolma əmsali. Oksidləşmə-reduksiya reaksiyalarının istiqaməti. Termodinamik xassələr.	Kimyəvi reaksiya sürətinin müxtəlif amillərdən asılılığı. Enerji və aktivləşmə entropiyası; tarazlıq sabitinin kinetik çıxışı və əsas termodinamik əlaqələr. Homogen və heterogen kataliz; bir elementin dövrü sistemdəki vəziyyətindən asılı olaraq maddələrin katalitik qabiliyyəti, reaksiyaların sırası və molekulyarlığı; birinci dərəcəli reaksiyalar. Radioaktiv çürümə reaksiyalarının kinetikasi.	Kimyəvi rabitələrin növləri. Rabitənin valentlik metodu. Eyni tip birləşmələrin quruluşlarının yarım qruplar daxilində dəyişməsi. Molekulyar orbital metodu; ikinci dövrün elementlərin birləşmələrinin molekullarının xassələri. Donor-akseptor rabitə. Liqand sahə nəzəriyyəsi. Mürəkkəb ionların maqnit xassələri və növləri.	D.I.Mendeleyevn dövrü qanunu. Atomun quruluşu. Dövrü qanunun fiziki mənası. Elementlərin və onların birləşmələrinin xassələrinin dövrlər, qruplar və yarım qruplar üzrə dəyişməsinə nəzərdən keçirmək. Eyni növ birləşmələrin xassələrini əsas və əlavə yarım qruplarda müqayisə etmək.

Müzakirə olunan material seçmə nəzəriyyəsi baxımından qalayın allotropik formaları üzərində dayanmağın məntiqi var, çünki bu, boz və ağ qalayın istilik sabitliyi, qarşılıqlı keçid sürətləri və mexanizmləri, keçidləri sürətləndirən və ya yavaşlatan qatqılar və quruluş haqqında məlumat istifadə edir, formaları və qalay xüsusiyyətləri karbon, silikon, germanium və qurğuşun ilə müqayisə olunur.

Cədvəl 3-də “Kimyəvi proseslərin sürəti doktrinası” blokunda “Atmosferin yuxarı hissəsində oksigen və azotun iştirakı ilə reaksiyalar var. Bu material oksigen, ozon, azot və oksidlərinin molekullarının (molekulyar orbital sülürgələrin) quruluşu ilə əlaqələndirilir. Davam edən proseslərin mahiyyətini, kimyəvi termodinamikanı (bağ enerjisi, proseslərin istiqaməti), kinetikanı (molekulyar reaksiyaların sırası, ozon molekullarının çürüməsi və əmələ gəlməsi sürəti, ozon molekullarının azot oksidlərinə çevrilmə və çürümə mexanizmləri “məlumatlarını, xarici maddələrin reaksiya sürətinə təsirini müzakirə etmək üçün) su molekulları, xlor ehtiva edən karbohidrogenlərin molekulları) .Mövzu daxilində bağlanma xüsusiyyətinə malik olan yeni bir konsepsiya belə kursun məzmununu və hissələrini kəskin şəkildə dəyişdirir. Bunlara “Aktivləşmə entropiyası, entropiya öyrənildikdən sonra (pozğunluq dərəcəsini təyin edən bir amil kimi) öyrənilir. Kimyəvi kinetikanın əsas tənliyinə daxil edilir, molekulların hərəkət müddətində istiqamətləndirmə ehtimalını müəyyənləşdirir; onun köməyi ilə katalizin heterogenlik mexanizmi və reaksiya verən molekulların artan mürəkkəbliyi ilə reaksiya dərəcələrinin yavaşlaması yaxşı izah olunur; birbaşa və əks reaksiyaların enerjilərindən və entropiyalarından istifadə edərək, əsas termodinamik əlaqələr əldə edilir. Bu nümunə kimya kursuna tamamilə yeni bir materialın gətirilməsinə bir nümunədir.

Əksər kimya kurslarına xas olan bir çox mövzu sistematik quruluşu ilə də qorunub saxlanılır, lakin təqdimat metodikası dəyişir.

Sxem 3. Kimya akademik fənlər sisteminin bir elementi kimi

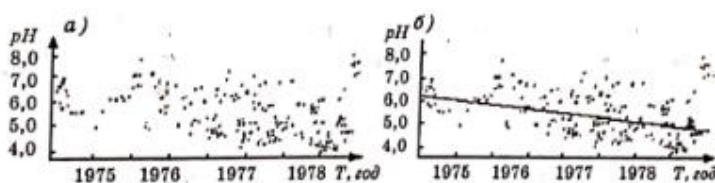
Məsələn, molekulyar orbitallar metodu: onu öyrənərkən molekulların və molekulyar ionların quruluşu, bağlanma enerjisi (termodinamik), molekulların və molekulyar ionların əmələ gəlməsinin dərəcələri və mexanizmləri haqqında məlumatlar cəlb olunur, dövrü sistem dövründə birləşmələrin xüsusiyyətlərinin davamlı müqayisəsi aparılır.

Bəzi ümumiyyətlə qəbul edilmiş mövzular, təsvir olunan yanaşmaya uyğun olaraq, tədqiqatın fərqli bir tərəfini əldə edir. Beləliklə, Raul qanunları məhlulların enerji xüsusiyyətlərini və “həllədicisi - həll olunan” sistemdə molekullararası qarşılıqlı təsirlərin təbiətini müzakirə etmək məqsədi ilə verilmişdir. Güclü elektrolitlər nəzəriyyəsi yalnız şagirdləri komponentlərin fəaliyyəti, aktivlik əmsalları və onların hesablanması üsulları ilə tanış etmək üçün deyil, eyni zamanda ionun quruluşundan danışarkən məhlulun ion gücünün qatılıq tarazlığı sabitinə, reaksiya sürətinə təsirini göstərmək üçün müzakirə olunur, buxar və ion ölçüsünün ion gücünə təsiri (yarım qrup boyunca keçid) və ya onun yükü (dövr boyunca keçid) müzakirə olunur. Kursun mövzu məzmununa daxil olan digər bir mühüm material mənbəyi fənlərarası mövzulardakı materialdır. Kimya kursuna sistemli bir yanaşmada fənlərarası əlaqələrdən istifadənin əhəmiyyəti, bir akademik intizamın müəyyən bir təlim vaxtı ərzində bir tələbəyə təklif olunan fənlər sisteminin bir elementi kimi qəbul edilməsindən irəli gəlir. Bütün həqiqi sistemlərin xarici mühitlə əlaqələri var. Məzmunun müəyyənləşdirilməsi baxımından, bu o deməkdir ki, kimya kursu digər kurslarla əlaqələndirilməlidir. Bunlar öyrənilən fənlər arasında sistem yaradan əlaqələr rolunu oynayan və bu fənni öyrənmək üçün motivasiyanı artıran (fənlərarası əlaqələr) əlaqədir. Fənlərarası əlaqələr tələbəyə öyrənilən elmin sərhədlərini və əlaqəli elmlərlə təmas yerlərini daha aydın göstərir və öyrənilən obyektin nəzərdən keçirilməsində çox yönlü dərəcəsini artırır.

Dörd doktrinadan ibarət bir sistem şəklində kimya təqdimatı, kursa daxil edilmiş fənlərarası material seçimini əsaslandırmağa imkan verir. Eyni zamanda, digər fənlərdən yalnız ümumiyyətlə kimya ilə əlaqəli bir material deyil, yalnız kimya elminin və məzmun bloklarının təlimləri ilə birbaşa əlaqəli material seçilir, yəni: termodinamikası, kinetikasi, quruluşu və dövriliyi ilə bu vəziyyətdə, dörd tədrislə ən çox əlaqəli olan (və ya ən çox digər fənlərlə) əlaqəli olan fənlərarası materiala üstünlük verilir. Bu, fənlərarası materialın kimya kursunun mövzu məzmununa daxil edilməsinin metodoloji prinsipidir. Müəllimlər şagirdlərə bu materialın gələcək həyatında və ixtisasında harada və necə istifadə olunduğunu izah etməlidirlər. Bu yanaşma, hər hansı bir intizamın tədrisini, digər nəzəri hazırlıq fənlərinin proqramları ilə tanış olmaq üçün tələb edir, məsələn, geologiya, biologiya və ya coğrafiya ilə tanış olan bir kimyaçı, riyaziyyat, cəbr, həndəsə və trigonometriya mövzularına aid ən çətin problemlərə sahibdir, lakin bunlar arasında kimyəvi maddədə praktik olaraq heç bir problem yoxdur.

Bir məktəb şagirdi və ya bir şagird niyə bir tetrahedral fiqurun dəyərini əzbərləməlidir? Bu məsələnin möhkəm mənimsənilmiş riyazi biliklərin istifadəsi ilə həll edilməsi cəmi 10-15 dəqiqə vaxt tələb edir, lakin məktəb şagirdi bu məsələni tam həll edə bilmir. Eynən bir məktəb şagirdi üçün ən sadə riyazi asılılıq tənliliklərini belə qurmaq problemləri çoxdur.

Tələbə dissosiasiya dərəcəsinin nə olduğunu bilir və tələbəyə dissosiasiya dərəcəsi ilə və şagirdə ayrılma dərəcəsinə görə komponentlərin qatılıqlarının və ya parsial təzyiqlərinin hesablanması necə aparılmasının öyrədilməli olduğunu göstərir. Məktəblilər hərəkətləri loqaritmik ifadələrlə öyrənirlər və tələbələr pH dəyərini hesablamaqda çətinlik çəkirlər və ya əksinə onun dəyərindən hidrogen ionlarının qatılığını hesablamaq bilmirlər. Məktəbdə riyaziyyatda çox şey öyrənilir və kimya öyrənərkən məktəblilər və tələbələr bir sıra göstəricilərlə həll mühitini müəyyənləşdirmə yollarını çətin öyrənirlər. Yuxarı sinif şagirdi və tələbə iki xətti tənliklər sistemi qura bilməzlər, məsələn, iki temperaturda izobarik potensial dəyişikliyinə iki dəyərindən istifadə edərək, entalpiya dəyişikliyinə hesablayır. Belə nümunələr çoxdur.

Şəkil 1. Yağış suyunun pH dəyərini dəyişdirməsi probleminin müzakirəsi: a-statik məlumatların işlənməsindən əvvəl; b-statik məlumatların işlənməsindən sonra.

Fənlərarası əlaqələrin istifadəsi aşağıdakı nümunədə müzakirə olunacaq. Məhlulların pH-nı öyrənərkən son illərdə müəyyən bir ərazidə atmosfer yağışının pH-dakı dəyişikliyə bəhs edirik. Birincisi, kodoskop istifadə edərək ekrana proyeksiya edirik, ayrı-ayrı pH təyinatlarının nəticələrini şərh edirik və tamaşaçılardan pH dəyişikliyinə hansı tendensiya olduğunu soruşuruq. Tələbələrin çoxu, təcrübə nöqtələrini nəzərə alaraq, pH-da artım və ya azalma olduğunu söyləyə bilmirlər. Bunun üçün nəticələrin statik işlənməsini və atmosfer yağışının pH-dəki dəyişikliyi birbaşa statistik olaraq təsvir etdiyini söyləyirik. Şagirdlər gələcək ixtisasları (coğrafiya, biologiya, geologiya) üçün pH tədqiq olunan kimyəvi konsepsiyasının əhəmiyyətini görürlər və ölçmə nəticələrinin işlənməsinin riyazi metodlarına yiyələnmə ehtiyacı yaranır və bu problem birbaşa ekologiyaya ilə də əlaqəlidir.

Kimyanın nəzəri prinsiplərinin təsviri bu və ya digər gələcək ixtisasın məşğul olduğu obyektlərin təmsalında aparılmışdır. Beləliklə, geoloqlar üçün kalsium karbonatın ayrılması və bioloqlar üçün karbonatın ayrılması ilə bağlı tarazlıq göstərmək yaxşıdır. Atmosferin üst qatındakı karbon dövriyyəsi diaqramlarını və ya reaksiyalarını araşdırmaq fənlərarası materialın tətbiqinə nümunədir. Sistem yavaşması nöqtəyi-nəzərindən, bir müəllimin bütün təhsil müddəti ərzində bütün fənləri tədris etməsi ideal olardı. Belə bir müəllim həm kimyaçı, həm fizik, həm riyaziyyatçı, həm də öz sahəsinin mütəxəssisi olmalıdır. Yalnız belə bir müəllim təhsili elə bir şəkildə təşkil edə bilər ki, öyrənilən elmin bütün sahələri arasındakı əlaqələr açıq şəkildə göstərsin. Eyni zamanda,

şagirdlər biliklərini bir sahədən digərinə köçürməyi öyrənəcək və hər hansı bir problemi həll edərkən yalnız dar ixtisaslarını və ya yeni öyrəndikləri mövzunu deyil, müxtəlif fənlərin biliklərindən istifadə edərək, ona fərqli rakurslardan yanaşmağı öyrənəcəklər. Elmin indiki inkişaf səviyyəsindəki bu tip müəllimlər hələ orta məktəbdə ola bilər, lakin ali məktəb üçün bu mümkün deyil. Diqqət yetirin ki, bir nəfərin tədrisi arzuolunmaz nəticələrə səbəb ola bilər: tələbənin bir insanın düşüncə tərzinə alışması və başqalarına daha çox uyğunlaşa bilməməsidir. Buna baxmayaraq, müasir müəllim mümkün qədər ensiklopedik olmalıdır. Yuxarıda deyilənlərin hamısı müəllimlərdən və universitet müəllimlərindən bütün fənlərin proqramları ilə hərtərəfli tanış olmağı, öyrənilən materialın məzmununun birgə müzakirəsini, hissələrinin müvəqqəti yerləşməsini, fənlər arasında əlaqə sisteminin davamlı qurulmasını və s. tələb edir.

Fənlər arasında tapılan əlaqələrin sayına görə, fənlərarası materialın nisbi əhəmiyyətini qiymətləndirmək olar. Bunu etmək üçün aşağıdakı sadə, lakin vaxt aparan texnikanı istifadə edin. İki fənnin proqramlarına və dərslərinə nəzər yetirdikdə, şaquli şəkildə yerləşdirilmiş bir vərəqin ilk üçdə birində kursun mövzularının adlarını qeyd edin (sxem 4).

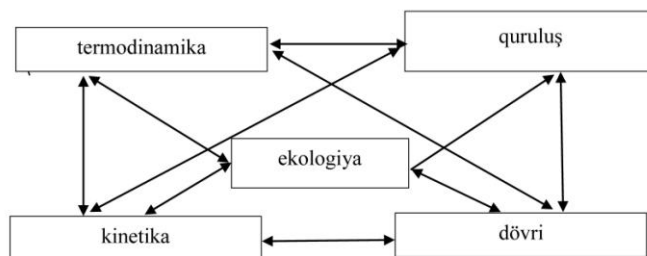
Sxem 4.

<p>Kimya</p> <p>Mövzu: Atomun quruluşu. Dövrü qanun və D.I.Mendeleyevin elementlərin dövrü sistemi</p> <p>Mövzu: Kimyəvi rabitə və molekulun quruluşu. Maddələrin kristal vəziyyəti</p> <p>İon rabitəsi</p> <p>Kovalent rabitə. Atomlar arasında birqat və çoxqatlı rabitələr.</p> <p>Metal rabitəsi.</p> <p>Metal kristallarının ən sıx qablaşdırma növləri.</p> <p>Mövzu: Dövrü qanun və elementlərin kimyası. Hidrogen. Hidrogen rabitəsi.</p> <p>Halogenlər.</p> <p>Kükürd.</p> <p>Mövzu: Məhlullar. Kolloid sistemlər.</p> <p>Maddənin maye halı. Həllolma və məhlul anlayışı.</p> <p>Mövzu: Kompleks birləşmələr.</p> <p>Mövzu: Karbon. Üzvi birləşmələr. Silikon.</p>	<p>Kristallokimya</p> <p>Mövzu: Xüsusi kristal quruluşları.</p> <p>Mövzu: Kristallarda rabitənin növləri, Kristallokimyəvi radiuslar sistemi.</p> <p>Müxtəlif rabitə növləri: ion, kovalent rabitə və onların xüsusiyyətləri. Çoxqatlı rabitələr, hibridləşmə anlayışı.</p> <p>Donor-akseptor mexanizmi. Metal rabitəsi. Vander-Vaals qarşılıqlı təsir.</p> <p>Hidrogen əlaqəsi, dəyəri, kristalların quruluşu və xüsusiyyətləri.</p> <p>Mövzu. Fiziki-kimyəvi xassələr və quruluş arasındakı əlaqə. Həllolma.</p> <p>Mövzu: İzomorfizm və Paramorfizm.</p> <p>Dövrü sistem çərçivəsində izomorfizm.</p> <p>Diagonal qanun.</p> <p>Mövzu; Qeyri-üzvi birləşmələrin kristal kimyası.</p> <p>Kimyəvi elementlərin elektromənfililiyi.</p> <p>Halogenidlər, oksidlər, turşuların turş duzları.</p> <p>Sülfidlər.</p> <p>Mövzu: Kompleks kimyəvi birləşmələrin kristal kimyası. Kristal hidratların quruluşu. Kompleks birləşmələr. Üzvi birləşmələr.</p>
--	---

Sonuncu üçüncüsündə vərəqin sağ tərəfində bir fən üçün daxil olan konsepsiyalar digər fənlər üçün eynidir. Yaradıcı düşüncənin formalaşması üçün yalnız tələbə tərəfindən müəllim tərəfindən göstərilməsi və ya fənlərarası əlaqələrin dərslərdə göstərilməsi vacibdir, amma müxtəlif zehni hərəkətləri həyata keçirmək üçün müstəqil olaraq onları axtarıram. Universitetin kimya olmayan ixtisaslarının birinci kurs tələbələri ilə iş təcrübəmiz, kimyəvi problemlərin həlli üçün fənlərarası əlaqələrin axtarılmasının tələbələrin çoxu üçün praktik olaraq qeyri-mümkün olduğuna əmin oluruq. Həqiqətən, müasir məktəb kimya kursu və tədris proqramı mövzulararası əlaqələri nümayiş etdirir, şagirdlər bunları görürlər. lakin onlardan istifadə etmək bacarıqlarına yiyələnməyin vacibliyini Lisey məzunları ilə təcrübə deyir. Ümumi kimya tələblərinə tədrisin başlanğıc mərhələlərində subyektlərarası əlaqələr üçün müstəqil bir axtarış və kimya və ya ixtisas üzrə konkret problemlərin həllinə tətbiqi olduqca çətin və təsirsiz olduğu ortaya çıxdı. İnsanda fənlərarası əlaqələrin səviyyəsinin didaktika baxımından bir-birini aşdığı təəssüratı yaranır. Bu səviyyə intizam münasibətləri içərisindədir. Tələbəyə çoxtərəfli bir yanaşma öyrədən və sistemə düşüncə keyfiyyətini inkişaf etdirən az sayda intizamarası əlaqə ilə təhsil fəaliyyətidir.

Təklif etdiyimiz metodikada, təlimin ilk mərhələsində bir sistem quran əlaqələr deyil, tədrisdə seçilmiş blok-təlimlərin sayına görə dörd - kimya istifadə olunur. Məzmun sisteminin bu elementlərini və aralarındakı əlaqələri mənimsədikcə daha çox sayda əlaqəyə keçid və daha sonra bir çox əlaqənin aktiv istifadəsinə keçid həyata keçirilir. Tələbələrin gələcək ixtisası ilə, məsələn, "Ekologiya əsasları ilə ümumi kimya" kursu.

Bu vəziyyətdə, sxem 5-də göstərilən beş bloktan ibarət bir sistem təklif edə bilərik. Hər bir ünsiyyət blokunun materialı, digərlərinin materialı ilə əlaqəli olur: kimyəvi termodinamik, kimyəvi kinetika, maddənin quruluşu və elementlərin xassələri, ekoloji cəhətdən əhəmiyyətli obyektlərin (reaksiyaların, maddələrin) nümunələrində həyata keçirilir. Eyni zamanda birbaşa ekologiyaya aid materialın təqdimatında kimya elminin dörd əsas təliminin nəzəri müddəalarından istifadə olunur. Bu yolla kimyəvi ekologiya kursu qurula bilər. Üzvi və ya bioloji kimya, əcazılıq və ya bioloji kimya və s.

Sxem 5. 5 bloktan ibarət sistemə kursun qurulması

Əsasları olan kimya kursları tamamilə bənzər bir şəkildə qurula və təqdim edilə bilər. Sadəcə olaraq, Pedaqoji universitetlərdə kimyanın müxtəlif sahələrində fənlərin tədrisi, bizim fikrimizcə, eyni prinsip əsasında qurulmalıdır - "Kimyanın tədrisi metodikası" bloku öyrənilən fənnin qalan məzmun blokları ilə əhatə olunmuşdur. Kimya kursunun qurulmasına və məzmununun müəyyənləşdirilməsinə yuxarıdakı yanaşma öyrənilən elm sisteminin akademik intizam sisteminə köçürülməsinə əsaslanan yanaşma adlandırıla bilər.

Məzmun seçməyin və akademik intizam qurmağın digər yolları

Bilik öz təbiətinə görə sistemlidir. Fikirlərin təmsilçiliyinin dağınıq konsepsiyaları sistemlər yaratmır və təcrid olunduqda tətbiqetmə praktik insan fəaliyyəti ola bilməz. Əgər bilik elementləri bir-biri ilə əlaqələndirilmədən öyrənilib mənimsənilirsə hər hansı bir bilik müəyyən sayda tərkib hissəsi və ya elementi şəkildə təmsil oluna bilər. Digər tərəfdən, bilik sistemli hala gəlmir, mücərrəd bir xarakter daşıyır, praktik və təhsil fəaliyyətində az istifadə olunur və tez unudulur. Qeyri-sistemli biliklər yaddaş üçün nəzərdə tutulub, nəzarət zamanı və imtahanlar zamanı çoxalır və sonra tələbələrin tədris və praktik fəaliyyət sahələrindən sürətlə yox olur.

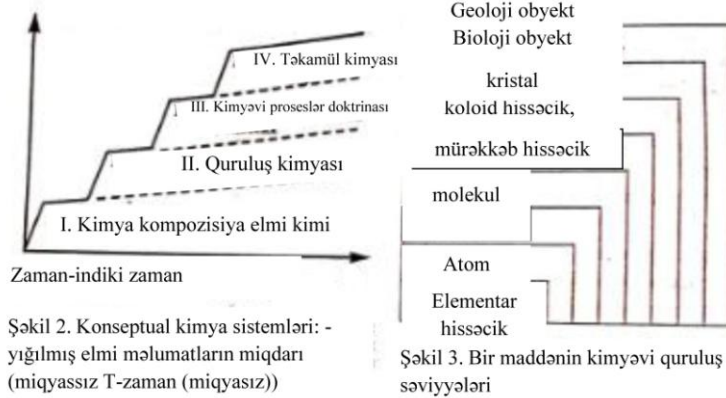
Elm və tədrisdə sistemli tədqiqatlara və sistemli yanaşmaya ehtiyac nədir? Niyə hər hansı bir fənnin tədrisi sistemli bir yanaşma əsasında aparılmalıdır? Niyə bir tələbə öyrənilən fenomenə bu yanaşmanı əvvəldən mənimsəməlidir? 1) təlimin məzmununu elə bir şəkildə müəyyənləşdirməyə imkan verir ki, çox sayda elmi faktlar çatdırılmasın və öyrənilən fənin təsdiq olunmuş proqramı həcmində qalaraq, təcrübənin xüsusiyyətləri ilə tədqiqatın əsas müddəaları və qanunları ilə kifayət qədər tanış olan bir mütəxəssis hazırlamaq mümkün olsun; universal əlaqə və bir-birindən asılı fenomenlər haqqında bilik nəzəriyyəsinin ən vacib mövqeyi əsasında zehni fəaliyyətin aktiv formalarına cavabdehdir.

Tədqiq olunan hər hansı bir sistem eyni şəkildə müxtəlif yollarla birləşdirilmiş tərkib elementlərinin çox fərqli bir hissəsi şəkildə təmsil olunmasına imkan verir. Bu səbəbdən bəzi obyektlərə çox böyük (prinsipcə sonsuz böyük) mövqelərdən baxıla bilər. Öyrənmə də bir çox sistem yanaşmalarına əsaslanıla bilər, lakin elmin mövcud vəziyyətinə ən çox uyğun gələn və elmi tədrisin didaktik prinsipinin tələbinə ən yaxşı cavab verən biri seçilir. Kimya kursu qurmaq üçün yuxarıda göstərilən yanaşmaya əlavə olaraq daha bir neçəsi istifadə olunur və ya istifadə edilə bilər. D.İ.Mendeleyevin dövrü sisteminə əsaslanan bir yanaşma ümumiləşdirilmişdir. Həmişə məlumdur ki, D.İ.Mendeleyev kimya tədrisini və öyrənilməsinə asanlaşdırmaq üçün onların sistemləşdirilməsi və təsnifatı üçün kimyəvi maddələrlə əlaqə qanunu axtarırdı. 1869-cu ildə onun tərəfindən kəşf edilmişdir. Dövrü qanun və elementlərin dövrü sistemi o dövr üçün yeni bir kimya dərsliyi yaratmağa imkan verdi. D.İ.Mendeleyevin dövrü sistemi onun "Kimyanın əsasları" kitabının

məzmunu və quruluşunda öz əksini tapdı. Bu konstruksiya prinsipi hazırda qeyri-üzvi kimya dərslərlərində və bir sıra ümumi kimya dərslərləri və s. məsələn, B.K.Nekrasovun yazdığı dərslərlərdə öz əksini tapmışdır. Hazırda ümumi kimya onsuz da nəzəri konsepsiyalarla kifayət qədər zənginləşdirildikdə, onun təqdimat üsulu da fərqli olmalıdır. Aydın ki, mümkünsə, həm kursun həm də ayrı-ayrı hissələrinin ağırlığının təmin olunmasına çalışmaq lazımdır. Faktiki məlumatlar və nəzəri ifadələr deyil, tutarlı bir bütövlük (müəllif tərəfindən vurğu) idi. Ona görə də nəzəri məsələləri nəzərdən keçirərkən xüsusilə vacib olan (və eyni zamanda həyata keçirmək daha asan) olan kursu yalnız “təqdim etmək” üçün deyil, məntiqi şəkildə inkişaf etdirmək üçün hər şəkildə çalışmaq lazımdır. İlk növbədə onun məntiqi yerləşdirilməsinin mümkünlüyünü təmin etmək, ümumi kimyaya tətbiq olunan belə bir konstruksiyanın təbii əsasını D.I. Mendeleeyevin dövrü qanunu təşkil edir. Buna görə də bu qanunun dərslərlərdəki mövqeyi məsələsi “ya başlanğıcda ortada və ya sonunda” düsturu ilə qənaətbəxş həll edilə bilməz. Dövrü qanunu əsas istiqamətverici iplik hesab edərək, bu cür hərəkət etməlidirlər. V.V.Nekrasovun kursunda nəzəri mövqələr dövrü qanuna əsasən əlaqələndirilir və inkişaf etdirilir: adsorbsiya - xlordan sonra, halogenlər və manqan yarımqrupu arasındakı oksidləşmə-reduksiya reaksiyaları, kataliz - kükürddən sonra, kompleksləşmə - azotdan sonra - kolloidlər - koloidlərdən sonra - silikondan sonra, fiziki, alüminiumdan sonra kimyəvi analiz, misdən sonra ion qütbləşməsi, platindən sonrakı mürəkkəb birləşmələr. Beləliklə, nəzəri material bəzi cəhətlərdən nəzəriyyənin əsaslandırılmasında mühüm rol oynayan Dövrü cədvəlin həmin elementinin xassələri haqqında materialla əlaqələndirilir (dərslərlə yazılan zaman). Elm sisteminin akademik intizam sisteminə köçürülməsinə əsaslanan əvvəllər nəzərdən keçirilmiş sistemə yanaşmada dörd təlim və məzmun blokları bir-biri ilə koordinasiya ilə əlaqəlidir. Məzmunun tərifinə təlim vahidlərinin tabeçiliyi prinsipinə əsaslanan başqa bir sistemə yanaşma mümkündür. V.İ. Kuznetsov kimyanın inkişaf qanunlarını öyrənərək “fikirlərin və ya kimyəvi nəzəriyyənin inkişafı əmələ gələn və ya kimyəvi sistemlərin iyerarxiyasına uyğun gələn ardıcılıqla baş verir” mövqeyini ifadə etdi. Bu əsasında V.I. Kuznetsov kimyanı konseptual sistemlər şəklində təsnif etdi. “Kimyanın hər hansı bir konseptual sistemi hər biri vahid bir sistemin zəruri elementləri rolunu oynayan bir-biri ilə əlaqəli bir çox nəzəriyyədən ibarət olan yaxşı müəyyən edilmiş nəzəri bir bütövlükdür. Bu, əks olunan və ya maddi sistemin elementləri arasındakı əlaqəni nəzərdən keçirməyə imkan verir.

Kimyanın təsnifatı aşağıdakı konseptual sistemlər şəklində təmsil olunur: 1) kimya kompozisiya elmi (elementlər təlimi, dövriyyə təlimi və valentlik nəzəriyyəsi); 2) quruluş nəzəriyyələri; 3) kimyəvi proseslər doktrinası (kinetik nəzəriyyələr). Bu təsnifatda sistem bir-birindən asılıdır, hər biri sonrakını təkzib etmir, əksinə şəkil 2-də göstərilən əvvəlkinə tamamlayır.

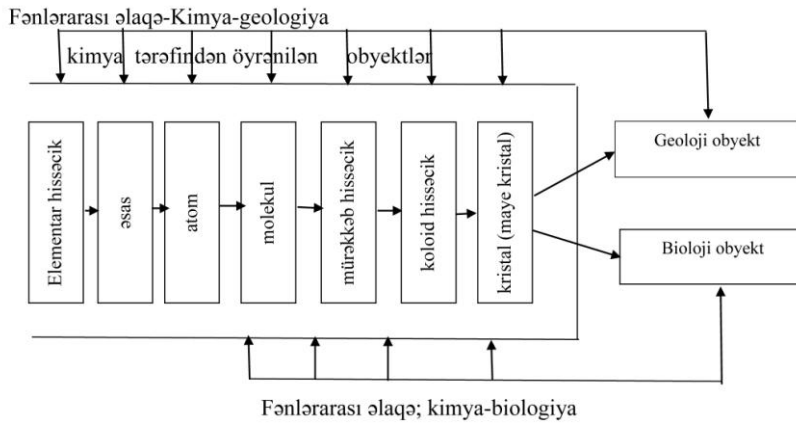
Konseptual sistemlərə əsaslanan kimya tədrisi şagirdlərə bir çox kimyəvi obyekt və nəzəriyyələr arasında kimya elminin mütərəqqi inkişafını müəyyən edən bir əlaqə olduğunu anlamağa imkan verəcəkdir.

Əsası A.P.Rudenkonun əsərləri ilə qoyulmuş dördüncü konseptual sistem, təəssüf ki, hələ rus kimya dərsliklərində öz əksini tapmamışdır. Yaradıcı kimya düşüncəsini formalaşdırmağın başqa bir yolu, kimya elminin bir obyektinin, bir maddənin və onun fırlanma müddətinin sistemli şəkildə təmsil olunmasına əsaslanan bir kimya kursunun sistemlik qurulması əsasında bir kimya kursu qurmaqla həyata keçirilə bilər. Bu yanaşma elm öyrənmə obyektinin sistemini (kimyəvi reaksiya və maddədə) tədris olunan fənnin məzmununun sisteminə və quruluşuna köçürməkdən ibarətdir. Maddə müxtəlif quruluş və müxtəlif səviyyələrə uyğun olaraq bir-birinə sıx bağlanmış hissəciklərdən təşkil olunmuşdur: nüvə, atom, molekul, məcmu molekullar, kompleks hissəcik, kristal.

Bu yanaşmanın əsas ideyası maddənin quruluşunun müxtəlif səviyyələrinin quruluşlarını təhlil etmək, inkişaflarının davamlılığını və təşkilatlanma formalarının davamlı ağırlaşmasını göstərməkdir. Təhsil materialları sadalanan təşkilat növlərinin sistem təhlilinin məntiqini əks etdirən ardıcılıqla təqdim olunur. Bu, assimilyasiya üçün fürsətlər yaradır, tədqiq olunan obyektlərin təhlili və sistem elementlərinin xassələrinin və aralarındakı sistem əmələ gətirən əlaqələrin sistemin ayrılmaz xüsusiyyətlərini necə yaratdığını anlamaq metodudur. Bu yanaşmada, bir kimyəvi obyektin müzakirəsi və öyrənilməsinin çox yönlü olması, təşkilatın müxtəlif səviyyələri ilə əlaqəli maddənin quruluş nəzəriyyəsiindən məlumat istifadə etməklə təmin edilir. Məsələn, gümüş xlorid əsaslı bir kolloid hissəcik quruluşunun təsviri onun təhlili ilə başlayır, molekullar, molekullararası qarşılıqlı təsir növləri və molekulun quruluşu nəzərdən keçirilmişdir. Bu texnika bir hissəciyin yükünü, onun termodinamik və kinetik sabitliyini izah etməyə və digər elektrolitlər tətbiq olunduqda elektrik sahəsindəki davranışı proqnozlaşdırmağa imkan verir. Eyni zamanda, tələbəyə təşkilatının

atom səviyyəsindən kristal halına gələn bir maddənin kimyəvi təkamülü şəkli təqdim olunur. Bununla belə, bu yanaşma kimya kursunda mövzu içi və fənlərarası əlaqələrin istifadəsini əsaslandırır. Amma geoloji və bioloji obyektlərdə maddənin təşkilatlanma səviyyələrini nəzərdən keçirməyə davam etsək, müxtəlif elmlər tərəfindən öyrənilən maddənin təşkilatlanma səviyyələri arasındakı əlaqəni göstərmək mümkün olur.

Fənlərarası əlaqə fiquru maddənin təşkilatlanma səviyyələrinə əsaslanan kimyanın digər fənlərlə fənlərarası əlaqələrini göstərir (şəkil 4).

Şəkil 4.

Bu məsələnin fəlsəfi və metodoloji baxımdan inkişaf etdirilməməsi səbəbindən bir kimyəvi prosesin sistem şəklində nümayişi çox daha mürəkkəb olur. Kimyəvi bir prosesi təsvir etmək və izah etmək çox yönlü olduğundan bir kimyəvi prosesin bir çox faktordan asılılığı demək olar. Temperaturun kimyəvi prosesə təsiri eyni zamanda termodinamika və kinetika baxımından da müzakirə edilə bilər. Məktəb kimya kursunda bu texnika ammoniyak sintezi (temperaturun tarazlığa və sürətə təsiri) nümunəsi ilə ətraflı müzakirə olunur. Müxtəlif sistemli yanaşmaların didaktik dəyərinin öyrənilməsi göstərir ki, hər birinin müəyyən üstünlükləri və çatışmazlıqları var, bu da eyni vaxtda istifadə edilməli olduğu qənaətinə gəlir. Fərqli sistemli yanaşmalar fərqli bir baxışdan hazırlanan tək bir tədris sistemindəki kəsiklərə bənzəyir, yaradıcı kimyəvi düşüncəni formalaşdırmaq üçün bütün yanaşmaların üstünlüklərini ən yaxşı şəkildə əhatə edəcək və öyrənmə hədəflərinə ən tam cavab verən bir kəsim seçilməlidir.

Kimya kursunda metodoloji bilik

Metodologiya - fəaliyyət metodları və vasitələri haqqında tədrisdir. Metodologiya müəyyən fəaliyyət növlərinin, o cümlədən idrakın quruluşunu və ardıcılığını müəyyənləşdirir.

Metodoloji bilik yeni bilik əldə etməyin üsulları və yolları barədə məlumatdır. Bu sadə tərif metodoloji biliklərin fəlsəfi və məntiqi bilikləri,

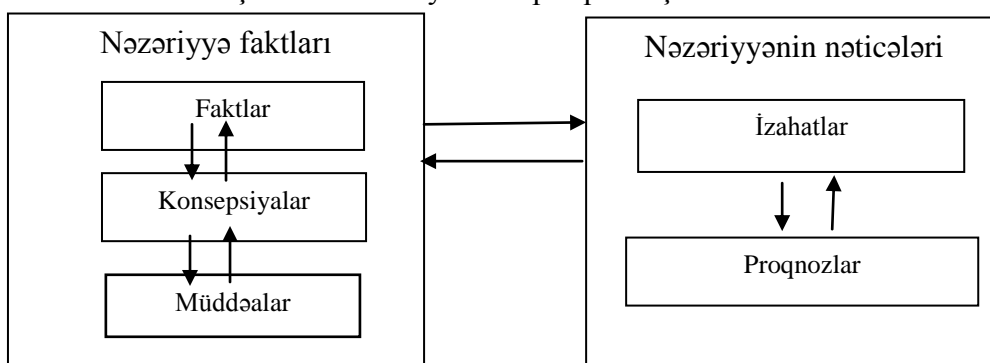
bütövlükdə elm sistemini və onun qollarını, idrak prosesi və prinsiplərini, elmlərin inkişafının tarixi qanunauyğunluqlarını, konseptual elm sistemlərini qismən əhatə edir və birləşdirdiyini göstərir. Metodiki bilik, idrak fəaliyyətinin ən ümumiləşdirilmiş göstərici əsaslarından biridir. Sistematik yanaşma, aydın bir metodoloji yönümlə xarakterizə olunur və obyektlərin sistem şəklində nəzərdən keçirilməsinə əsaslanan tədqiqat və tədrisin metodoloji yönümünü təmsil edir, yəni bütövlükdə nəticələrin qarşılıqlı əlaqəsi ilə əlaqəli elementlər dəstidir. Ona görə sistematik bir yanaşmaya əsaslanan təlim quruluşu metodoloji tətbiq etməyi tələb edir.

Akademik fənlər kurslarına daxil olan bəzi metodiki biliklər üzərində dayanaq. Tələbələrin sistematik düşüncəsi elmi nəzəriyyələrin mənimsənilməsindən keçir. Elmi nəzəriyyə müəyyən bir şəkildə bilik elementlərini bir quruluşda təşkil edən sistemli bir obyektədir. Qeyd etmək vacibdir ki, dəyişməz elmi nəzəriyyənin quruluşu elm növündən asılı deyil, universaldır və bu səbəbdən də tələbəyə bilikləri kimyəvi maddə nəzəriyyəsinin quruluşuna uyğun şəkildə təşkil etməyi öyrədirik. Əksəriyyət öyrənilən dəyişməzin digər fənlərin öyrənilməsində istifadəsini gözləyə bilər. L.Ya.Zorina tərəfindən aparılan tədqiqatlar məktəbdə tədrisdə şagirdlərin şüurunda nəzəriyyə elementləri arasında dəyişməz əlaqələrin olmadığını göstərdi. Şagirdlərin elmi biliklərin təşkili elementləri (nəticə qanunu anlayışı) arasındakı əlaqələri dərk etməməsi biliklərin özünün dərk edilməsinə təsir göstərir və sistematik düşüncə keyfiyyətinin inkişafına mane olur, nəzəri düşüncəni zəiflədir. Bu, müəyyən və faktiki materiallara səbəb olur. Kimyanı gələcək ixtisası olaraq seçən onuncu sinif şagirdlərinə aşağıdakı suallar verildi: 1) Butlerovun üzvi quruluş nəzəriyyəsi nəyi öyrənir? 2) bu nəzəriyyənin əsas anlayışları hansılardır? 3) əsas müddəaları hansılardır? 4) bu müddəaların əsasında duran hər hansı bir həqiqəti göstərin; 5) nəzəriyyənin nəticələri nədir? 6) Bu nəzəriyyənin tətbiq etmə həddləri məlumdurmu?

Cavabların təhlili göstərir ki, orta məktəb şagirdləri nəzəriyyə və onun əsas müddəalarının məzmunu haqqında bir təsəvvürə malik olaraq nəzəriyyədə tutduğu yeri bu və ya digər biliklə təcrübə edə bilməzlər. Şagirdlər üçün nəzəriyyədəki bəzi biliklərin ilkin müddəalar kimi, digərlərinin isə nəticələr kimi aralarında qəti bir əlaqə var. Kimya kurslarında tələbə bir təcrübənin nə olduğunu, müşahidədən nə ilə fərqləndiyini və bunun hansı məqsədlə qoyulduğunu öyrənmə bilmirlər. Dərslərdə oxuyurlar: “Elektrolitik dissosiasiya nəzəriyyəsi”, lakin nəzəriyyənin nə olduğunu və bunun üçün hansı tələblərin olduğunu bilmirlər, əzbərləyirlər, çoxsaylı təriflər və qanunauyğunluqlar, lakin izah edilmir, eyni digər metodoloji biliklərlə təkrarlana bilər. Buna görə də, kimya fənni tədrisinin ilk günlərindən təcrübəçiləri metodoloji biliklərin əsasları ilə tanış etməyi zəruri hesab edirik, yalnız bir dərs və ya giriş müəhazirəsi şəklində deyil, həm də kursun məzmunu inkişaf etdikcə davamlı olaraq bu və ya digər şəkildə verilməlidir. Məzmunun

qurulmasında və ayrılmaz bir obyekt olaraq sistematik bir düşüncə formalaşdırmaq məqsədi ilə ayrı bir elmi konsepsiya deyil, hətta onların sistemi də deyil, elmi bir nəzəriyyə seçilməlidir. L.Ya.Zorinanın tərifinə görə elmi nəzəriyyə, bəzi ümumi müddəalara əsaslanan bir sistemə birləşdirilmiş biliklərin məcmusu olan elmin quruluş vahididir. İki hissədən, təməllərdən və təsirlərdən ibarətdir. Vəqflər, başlanğıc əsasların əsas konsepsiya qrupunu və nəticənin empirik əsaslarını istisna edən nəzəriyyənin bir hissəsidir; nəzəriyyənin ilkin əsaslar əsnasında izah edildiyi başqa bir hissəsidir.

Məlum faktlar şərh olunur və yeniləri proqnozlaşdırılır.

Şəkil 5. Elmi nəzəriyyə sistemi

Elmi nəzəriyyə sistemi Şəkil 5-də sxematik olaraq göstərilmişdir. Bu diaqram bir elmi nəzəriyyənin öyrənci tərəfindən təqdimatı zamanı nəyin, necə və hansı ardıcılıqla yerləşdirilməsinin göstəricisi ola bilər.

L.Ya.Zorina yazır; Proqramlarda və dərsliklərdə bir nəzəriyyənin təməlinin birinci hissəsi (anlayışlar sistemi və təməl müddələrin formalaşdırılması) ilə müəyyənləşdirildiyi həqiqətə tez-tez rast gəlirik, yeni faktları izah etmək və proqnozlaşdırmaq üçün müddəalar) ya ümumiyyətlə proqramdan kənar qalır (məsələn, termodinamika) və ya şagirdlər bu məlumatların ilkin şərtlərin nəticəsi olan nəticə çıxartma xüsusiyyətini dərk etməyəcək və onları bu binalarda yerləşən biliklər kimi mənimsəyən şəkildə işıqlandırılır. Problemlərin yadda saxlanmasına və ən yaxşı halda həll olunmasına xidmət edən bir məlumat kimi əlaqəsiz təməl müddələrin olmasıdır. Bu vəziyyətdə əsas müddəalar obyektiv olaraq onlara xas olan rol oynamır: müəyyən bir məlumat toplusuna müəyyən bir bütövlük verə bilməzlər.

Metodiki biliklərin əsaslarını kimya dərslisi halına gətirməyə çalışdıq, nəticədə bu girişdəki bəzi əsas müddəalar tələbəyə ünvanlandı və fənni öyrənməyin məqsədini başa düşməyə və materialı araşdırmağa imkan verdi.

Bu metodoloji girişin materialı kimya kursunun öyrənilməsi üçün əsas göstərici rolunu oynayır, qismən ilk mühazirədə, qismən digər mühazirələrdə təqdim olunur. Dərsin əvvəlində tələbələrə onu diqqətlə öyrənmələri tapşırılır.

Bənzər bir metodoloji giriş laboratoriya praktikasına tətbiq edilir. Bir dəm qazı modelinin nəzəriyyəsinin xüsusiyyətləri haqqında eksperimental məlumatlardan bir nəzəriyyə qurma nümunəsi olaraq, bir CO molekuluna valentlik bağlama metodunun tətbiqinə baxın. Müəllim şagirdə “təcrübə et” deyir, elektrolitik dissosiasiya nəzəriyyəsi haqqında danış, “neftin mənşəyi haqqında fərziyyələri təhlil et”, Həllolma əmsalı anlayışının tərifini formalaşdır, “Termodinamikanın birinci qanunu haqqında danış” və s. təcrübə nəzəriyyəsi fərziyyə qanunu və s. haqqında tərif qurma qaydalarını bilmədən bir anlayışı necə müəyyənləşdirmək olar? Müəllimlər seminar və ya imtahanlarda şagirdlərdən bir şey haqqında danışmaq, bir maddə və ya prosesi izah etmək, müşahidə olunan bir hadisəni izah etmək, proqnozlaşdırma və s. istənilədikdə susduqlarına görə qəzəblənirlər. İnsan nə olduğunu və davranış qaydalarını (normalarını) bilmirsə, bütün idrak prosedurlarını (hərəkətlərini) necə həyata keçirə bilər? Şübhəsiz ki, kimya müəllimləri bu cür metodiki biliklərin hamısını şagirdlərinə öyrətməlidirlər. Təhsil prosesində təsvir və izah etmək üçün ən çox görülən prosedurlardır. Ümumiyyətlə bir obyektin elmi təsviri (göstərilməsi) də bir neçə səviyyədə aparılmalıdır. Həmin obyektin dilimləri birmənalı olaraq seçilə bilər. Xüsusilə bir maddənin təşkilatlanma səviyyələri ilə üst-üstə düşə bilər. Çox səviyyəli ehtiyac təsvir obyektin artan mürəkkəbliyi ilə artır. İntellektual bir obyektin təsviri sxemə görə yerinə yetirilir: bölünməmiş izolə analizi, ikincil sintez.

Çox vaxt dərslərdə və ya mühazirədə bir obyektin təsviri bir nəzəriyyə çərçivəsində olur, lakin bəzi hallarda belə bir təsvir natamam çıxır və elm çərçivəsində bir təsvir tələb olunur. Bu tələb dörd kimya təliminə əsaslanan təsvirlə üst-üstə düşür.

İzahat prosedurunun birbaşa funksiyası tədqiq olunan obyektin daxili təbiətinin mahiyyətini açmaqdan ibarət olan elmi tədqiqat metoduna bərabərləşdirilə bilər. Aşağıdakı izah növlərinin ayrılması: səbəb və effektiv struktur (daxili və xarici). Tədris edərkən bu şey göstərməli olduğunuz izah növüdür. Bir şey haqqında bir hekayənin sübutunun izahının təsvir qaydalarını öyrətmək, seminarlar, işgüzar oyunlar, sinifdənkənar iş, laboratoriya təcrübəsinin nəticələrinin qeydə alınması və s. metodiki biliklərin tələbələrin kimya üzrə təhsil eksperimentini təsvir etmək bacarıqlarının formalaşmasına təsiri öyrənilmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. M.M.Abbasov. Qəbul imtahanına hazırlaşanlar, yuxarı sinif şagirdləri və müəllimlər üçün dərs vəsaiti. Abiturient jurnalının xüsusi buraxılışı. Bakı, 2007, 454 s.
2. V.M.Abbasov, A.M.Məhərrəmov, M.M.Abbasov, R.Y.Əliyev və b. X-XI siniflər üçün kimya dərsləri. Bakı, Təhsil nəşriyyatı, 2002, 365 s.

Аббасов М.М., Рахимли Г.С., Алиева Ф.Н., Джафаров Й.И.

Определение содержания курса химии

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена дидактике, выбору темы по химии, выбору содержания и другим путям создания академической дисциплины.

Abbasov M.M., Rahimli G.S., Aliyeva F.N., Jafarov Y.I.

Determining the content of the chemistry course

SUMMARY

The article is devoted to didactics, the choice of a topic in chemistry, the choice of content and other ways of creating an academic discipline.

Açar sözlər: didaktika, kimyadan mövzu seçimi, akademik intizam, kursun təqdimat üsulu, öyrənmə subyekti.

Ключевые слова: дидактика, выбор темы по химии, академическая дисциплина, метод представления курса, субъект изучения.

Key words: didactics, choice of a topic in chemistry, academic discipline, method of course presentation, subject of study.